

ПУБЛІКАЦІЇ АРХЕОЛОГІЧНИХ МАТЕРІАЛІВ

ЦЕНТРАЛЬНИЙ ЖИТЛОВИЙ КВАРТАЛ ОЛЬВІЇ

Н. О. Лейпунська

Стаття присвячена результатам розкопок західної частини житлового кварталу Ольвії, завдяки яким Центральний квартал, розташований поблизу агори, розкрито повністю. Описуються залишки будинків елліністичного часу.

Центральний житловий квартал Ольвії, п'ятикутний у плані, площею 3000 м², розташовано на південний захід від агори¹. Східна частина виходить на агору та Головну вулицю, з інших боків — на Середню, Західну та Південну вулиці. В глибину кварталу заходять Західний та Східний провулки. Квартал має 11 житлових будинків та два — громадського призначення. У 1972—1976 рр. досліджувались будинки Є—12, Є—7, Є—18, Є—20, розташовані в західній частині кварталу (квартал В)² (рис. 1; 2).

Б у д и н о к Є — 1 2. До 1972 р. було виявлено двір, два наземних та одне підвальне приміщення (зі стінами з сирцю). Припускалося, що вхід був з Західної вулиці. Протиرون не простежений. На схід від двору містилися наземні та підвальні приміщення. На півдні та сході будинок межує з Є—6 та Є—18, на захід та північ виходить на Західну і Середню вулиці (рис. 3).

Роботами 1972—1974 рр. була розкрита північна частина будинку, тут виявлено ще один підвал. Від зруйнованих наземних приміщень залишилися тільки фрагменти стін № 15, 15а, 49, 31.

Кладка 15 — західна стіна будинку Є—12 виходить на Західну вулицю. Вона обмежувала наземні приміщення та проходила по всій довжині будинку (25 м) вздовж Західної вулиці. Існування тут вимостки, яка з'єднувала Західну та Середню вулиці, дає змогу відзначити місце північно-західного кута будинку. Збереглися 1—5 рядів. Кладка наземна, двошарова, дволицьова. Складена з полігональних плит і блоків різного розміру (65×25, 25×10 см), розміщених ложками й тичками, та каменів повторного використання із слідами русту. Фундаментний ряд виступає від лица стіни на 8–10 см на обох фасадах, складений з плит більших розмірів, ніж решта кладки, лежить на шарових підвалинах. Обидва фасади виконано в однаковій техніці, вони розрізняються лише деталями.

Західний фасад кладки був лицьовий. Його підшва заглиблена на 15 см нижче вимостки Західної вулиці; складений з близьких за розміром полігональних плит і вапнякових блоків, притесаних нещільно. У східному фасаді використано різноманітні плити і блоки, бутові камені. Рядність недостатньо дотримана, притесані нещільно.

Північна частина кладки зруйнована, південна збудована впритул до стіни 15 а.

Паралельно кладці 15 іде вимостка № 10 Західної вулиці та дуже фрагментований риштак, від якого залишилися тонкі (3—5 см) вертикально поставлені плити вапняку. Перпендикулярно до № 15 зі сходу підходять дві паралельні кладки — № 49 та 31, відстань між якими 2,25 м. Це дає змогу

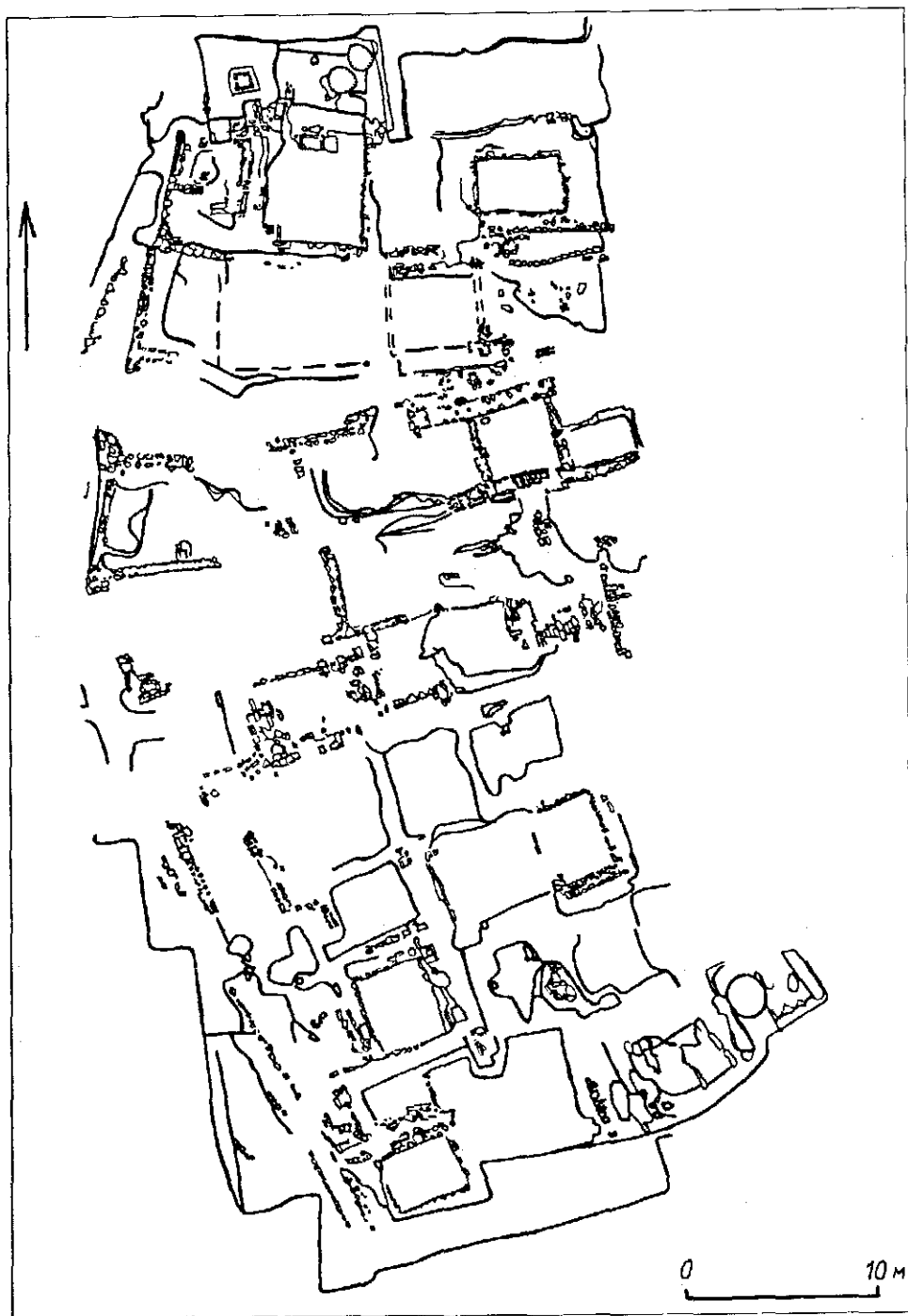

Рис. 1. План будівельних залишків у західній частині Центрального кварталу.

встановити розміщення та приблизні розміри наземних приміщень у цій частині будинку. Обидві кладки виконано в однаковій техніці і їх східні закінчення оформлені як рівні торці, що може свідчити про наявність тут прорізів.

Інших залишків від наземних приміщень будинку не виявлено.

До підвального поверху будинку Є-12 належать приміщення №№ 336 та 168. Підвал 336 виходить на Середню вулицю. Він простежений лише за ви-

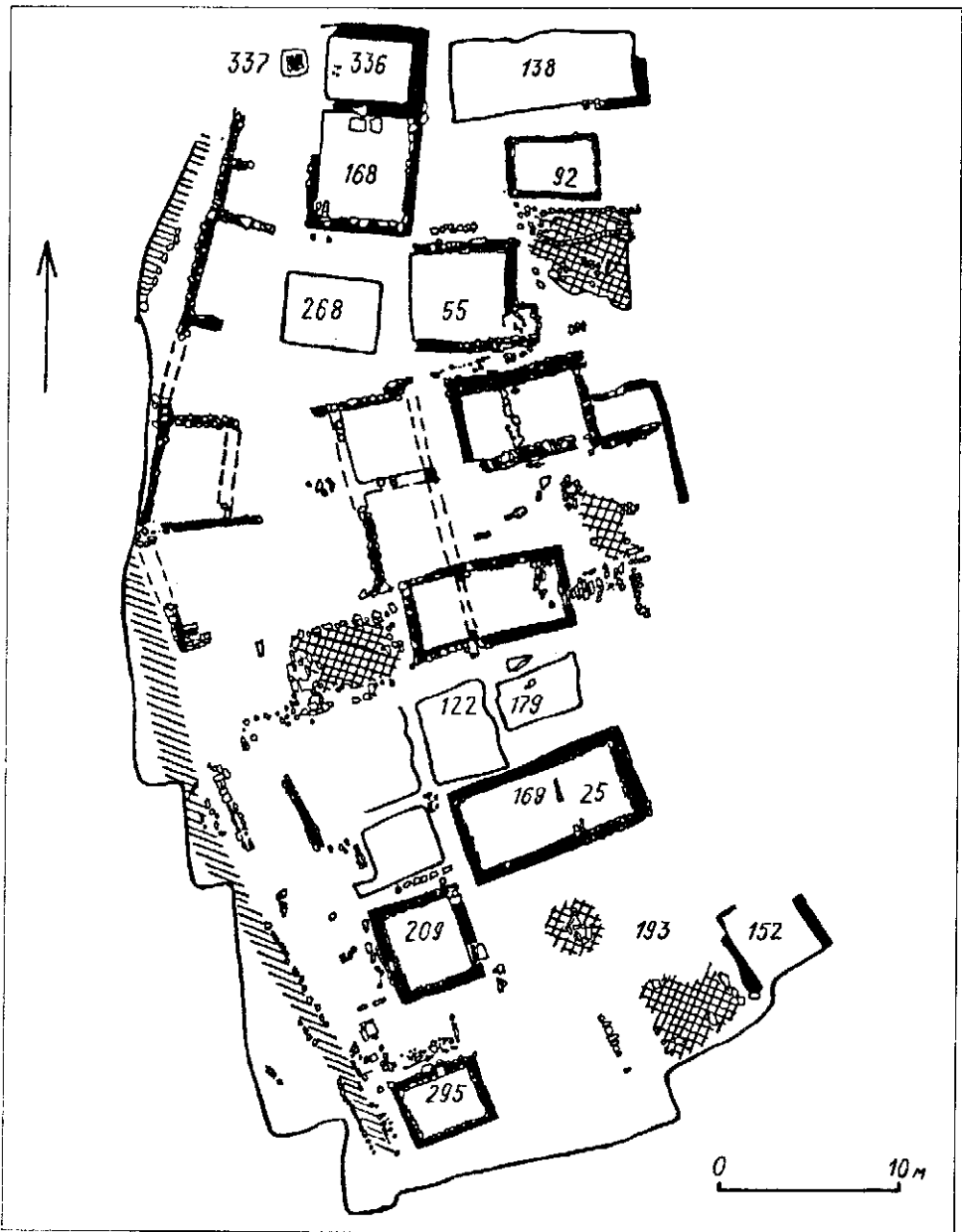

Рис. 2. Схема будівельних залишків елліністичного часу в західній частині Центрального кварталу.

борками стін, мав площу близько 20 м^2 . Від мурованих стін зберігся завал каменів на підлозі. Під завалом — заглиблена в ґрунт нижня частина піфосу та залишки вогнища або печі. Підвал мав господарське призначення. Приміщення 168 розташоване на південь від 336 (стіни № 167, 143, 156) площею близько 29 м^2 . Кладки збереглися на 1—2 ряди. Складені вперепліт. Північна стіна вибрана. На відстані 30 см від верху стіни виявлено завал черепиці. На рівні підшви стіни відкрито фрагмент світло-сірої глинобитної долівки. У північно-східному кутку приміщення знайдено амфору, обкладену бутом. Виключною знахідкою є рельєф із зображенням Орфея, Евридики, Гермеса³.

Кладки 143 та 167 виконано в аналогічній техніці — однорядні, однолицьові, двощарові з прямокутних по фасаду плит і блоків, добре оброблених та викадрованих. Притесані нещільно.

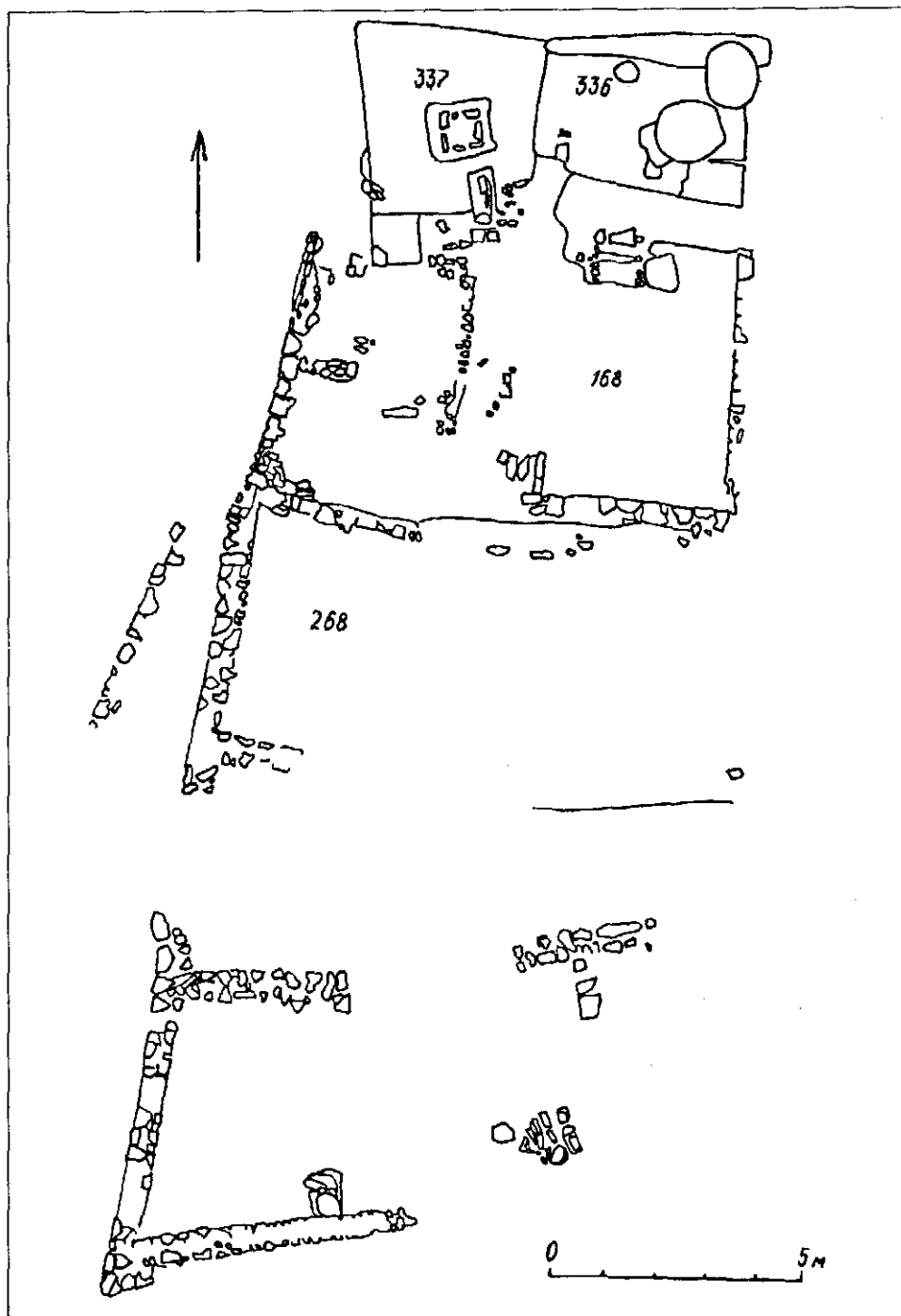

Рис. 3. Залишки будинку Є-12.

Кладки відрізняються характером фундаментного ряду — у № 143 він зроблений з плит меншої висоти та лежить на твердому жовтоглинястому ґрунті типу трамбівки, у № 167 він виділяється від лица стіни. Розміри кладки № 143 — довжина 4,80, ширина — 0,40, висота — 0,25 м, розміри № 167 — відповідно 1,10, 0,60, 0,20 м.

Кладка 156 (східна стіна) щільно прилягає по всій довжині до кладки 170, таким чином формується межа між будинками Є-12 та Є-18. Двошарова (?), однолицьова, однорядна, з прямокутних по фасалу вапнякових плит і

блоків, іноді добре викадрованих. Малі плитки (12×4 см) та бут використувались для вирівнювання рядів. Фундаментний ряд зроблений з менших за висотою каменів, притесаних нещільно. Південний край частково вибраний. Один камінь південної частини стоїть орфостатно, перекриває півтора ряда. Збереглося 2—3 ряди. Довжина відкритої частини близько 5 м, ширина 50 см, розміри каменів по фасаді 30×40, 20×15 см.

Тут же відкрито приміщення 41 (кладки 29 та 39 на шарових підвалинах та залишки глинобитної долівки 40), близьке (або трохи пізніше) будинку Є—12 за часом спорудження, проте не можна точно говорити про належність його до будинку Є—12 або Є—18.

На захід від кладок 29 і 39, на рівні їх нижнього ряду відкрито залишки ще одного приміщення у вигляді ділянки щільної глинобитної долівки (№ 40) з виступом (вхід?) у східній частині біля південного торця стіни № 29. Простежено два рівні долівки різної площини з різницею у глибині залягання 10 см. Перший горизонт займає 1,90×0,6 м, другий 2,70×1,05 м. Загальна площа — 4,00×5,00 м. Нижній рівень долівки лежить на щільному жовтоглинастому ґрунті.

На площі будинку було відкрито три ями, горловини яких лежать на одному рівні, близькому долівці № 40. Дві з них були звичайні, очевидно, сміттєві, призначення третьої не визначене. Вона відрізняється своєю конструкцією — у північній частині до неї вривається ще одна яма, а в борти відходить три «ходи», один з яких настільки глибокий, що його неможливо було розкрити, а два інші «тупики» довжиною до 0,5 м. Діаметр ями 1,65×1,35, глибина 1,05—1,90 м. Яма була заповнена значною кількістю різного матеріалу, головним чином хронологічно близькою елліністичною керамікою.

Таким чином, розкриття площі будинку Є—12 його планування все ж залишається неясним, бо він зберігся вкрай погано. Припускається, що двір був у південно-західній частині будинку, який пережив не менше двох будівельних періодів. У ранньому — двір, можливо, був розміщений в іншому місці, біля риштака № 51. Площа будинку 180—200 м², у ньому було три підвальних і не менше 8—9 наземних приміщень. Наземні стіни були на шарових підвалинах. Стіни південного підвалу були складені з сирцю на кам'яних цоколях (розкопки 1968 р.). Будинок Є—12 був споруджений на місці будівель V—IV ст. до н. е., частина їх, можливо, була використана при його будівництві. Найпізнішою спорудою на площі елліністичного будинку був так званий п'єдестал, який містився на захід від підвалу 336, у самому кутку будинку. Це майже квадратна споруда (90×95×35 см) з чотирьох однолицьових кладок, складених впритул, добре підігнаних. Середина була заповнена жовтою глиною, можливо, зверху споруда була покрита настилом. Призначення не визначене. Існування будинку припинилось одночасно з іншими будівлями кварталу у II ст. до н. е., але на його площі простежуються і залишки римського часу (приміщення 52).

Б у д и н о к Є — 1 8. Відкритий на схід від Є—12. Його північна межа — Середня вулиця, східна — Північний провулок, на заході він блокується з Є—12, на півдні — з Є—5 (рис. 4). Східна частина будинку та прилеглі до неї залишки значно зруйновані. Зокрема, вздовж лінії Північного провулка І. Є. Забсліним була закладена траншея. Однак у давнину тут можливе існування провулка. Відкриття двору в південній частині будинку Є—18 може бути одним з підтверджень цього припущення — вхід до нього міг бути лише зі сходу, з півдня двір був обмежений стіною будинку Є—5.

Двір у південно-східній частині будинку — прямокутна в плані вимостка, площею близько 38 м². Північна та південна її частини розмежовуються однорядною кладкою № 5 та різняться рівнем залягання у 15—20 см. Південна частина викладена головним чином з фрагментів амфор та іншої кераміки, кількох бутових каменів. Вона була дво- або тришаровою, загальна товщина всіх шарів 10—15 см, площа 5,80×2,80 м. На півночі вона обмежується кладкою № 5, виконаною з полігональних плит, розміщених ложками. Довжина кладки — 6,30 м. Північна частина одношарова, складена головним чином з буту і невеликих полігональних вапнякових плит з домішкою кераміки.

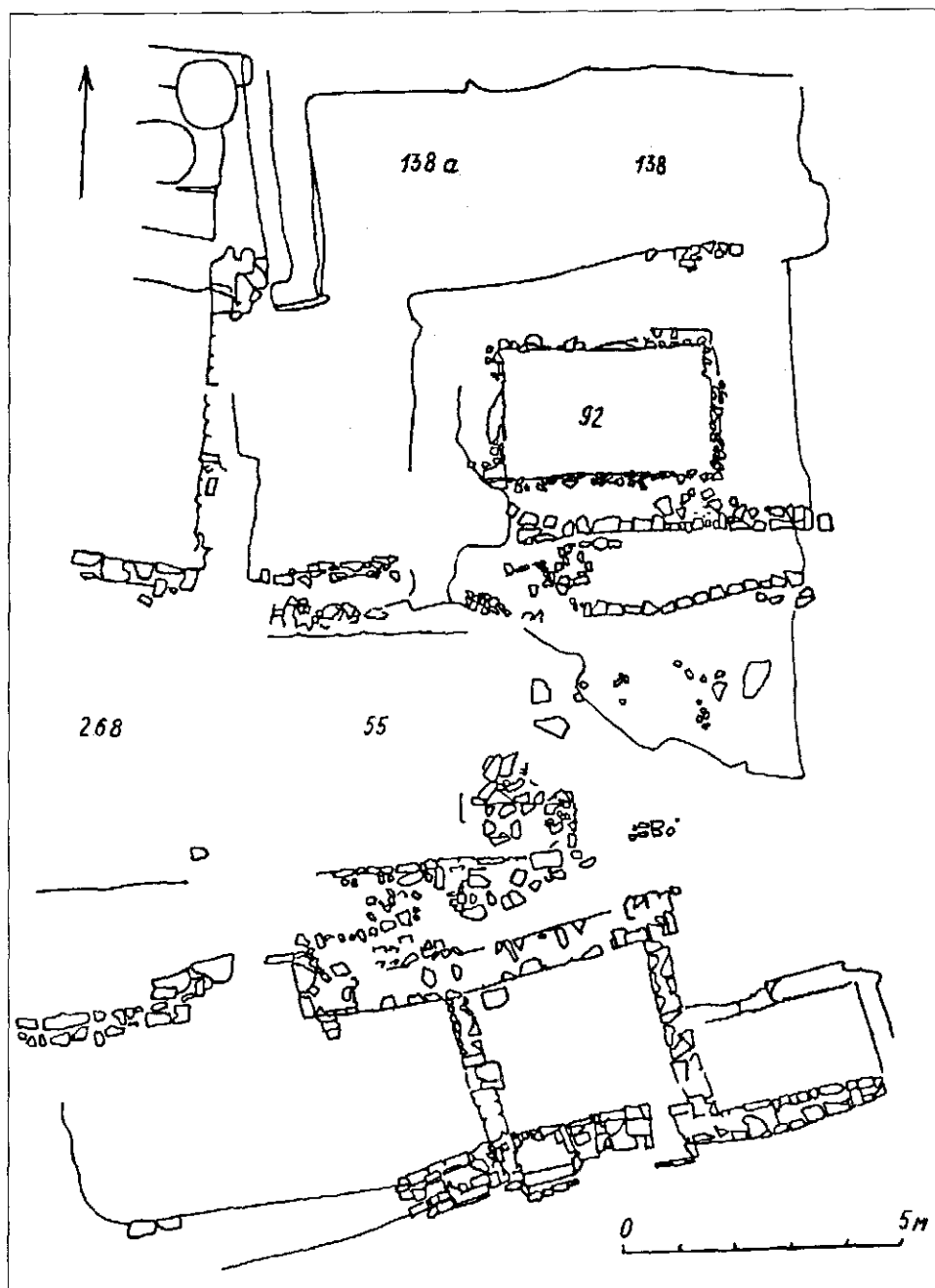

Рис. 4. Залишки будинку Є—18.

Розміри вимостки — 3,00×1,85 м. Матеріал з розчистки вимостки складається з різночасової кераміки, найпізніша елліністична датується початком II ст. до н. е. Але, враховуючи знайдені тут кілька фрагментів римських амфор, можна припустити, що вимостку могли використовувати і в перші століття н. е.

На півночі вимостка обмежується кладкою 118. Кладка наземна, двошарова, дволицьова, рядова, постелиста (?). Збереглися два нижніх ряди. Лежить на шаровій підвалині. Складена з полігональних та прямокутних плит. Біля східного краю одна з плит стоїть орфостатно, перекриває два ряди та два шари. Фасади кладки різняться — частина південного вибрана, але він

був зроблений ретельніше, ніж північний, складений з прямокутних плит більшого розміру, проте краще оброблених. У північному фасаді використані досить недбало викадровані полігональні плити. Він майже впритул підходить до тильного боку південної стіни підвалу 92. Довжина кладки 7,30, ширина 0,90, висота, що збереглася, — 0,22 м. Розміри каменів 23×50×18, 26×35×8, 40×50 см (по фасаді). Фундаментний ряд кладки 118 на 0,23—0,25 м нижче верхнього рівня вимостки двору. Лицьовий фасад — південний, виходив у двір.

Кладка 118 — це південна стіна пастади. Судячи з того, що рівень її фундаментного ряду збігається з першим горизонтом двору, вони були побудовані одночасно. Навколо двору розміщені наземні та підвальні приміщення різного призначення — житловий підвал № 55 та наземні приміщення над ним, далі на північ два ряди приміщень, два з яких були підвальні. Над підвалом 55 відкрито залишки покрівлі будинку у вигляді завалу черепиці.

Підвал 55 пережив два або три будівельних періоди. Зі сходу він мав прямокутний у плані вхід у вигляді невеликої камери, який вів до двору. Площа підвалу 20,5 м², висота 2,25—2,30 м. Коли будинок зруйнувався, майже вся площа приміщення 55 була перекрита великим розвалом (№ 42) вапнякових обтесаних плит і блоків — залишків лицьового фасаду північної стіни підвалу. Розміри каменів 50×18×20, 20×28×30, 75×25×28 см. Тут було знайдено кілька фрагментів розписаного овами, геометричним та рослинним орнаментами тиньку. Використані чорний, синій, білий, теракотовий кольори. Окремі фрагменти тиньку були безпосередньо на камені, *in situ* (рис. 6).

Заповнення підвалу датується часом пізніше II ст. до н. е. Кладки підвалу зроблені у схожій техніці, однак між ними простежуються і певні розбіжності. Північна (№ 53) та південна (№ 56) стіни були, скоріш за все, одночасові та збудовані у першому будівельному періоді. Їхні підшви знаходяться на одному рівні та лежать нижче східної стіни на 0,60 м. Північна стіна на 0,30 м заглиблена в польовку. У цьому ж рівні відкритий фрагмент підлоги з нижньою частиною вкопаної амфори. Обидві стіни розміщені впритул зі східною стіною підвалу (№ 54). Частина північної стіни збереглася у вигляді завалу № 42. Кладки однорядові, двошарові, другий шар — бут, однолицьові, складені з добре обтесаних та викадрованих плит та блоків вапняку. Фундаментні ряди складені з постелистих плит. Притесування 1—2 см. Верхній рівень бутової частини північної стіни збігається з рівнем стін підвалу № 92 та двору (денна поверхня давнини), що свідчать про одночасність їхнього спорудження. Розміри каменів 73×23, 38×72, 85×35×18, 56×25×35 см.

До часу перебудови приміщення належать кладки 54 і 54а, від них залишилися тільки фрагменти фундаментних рядів (східна межа підвалу). У верхньому рівні 54а при перебудові було зроблено замоост з кам'яних плит. Обидві кладки лежать на жовтоглинястому ґрунті типу трамбівки (товщина 15—20 см), нижче нього — культурний шар. Різниця в рівнях залягання підшов №№ 53 і 55, 54 і 54а — близько 60 см.

Біля південно-східного кута підвалу було невелике, прямокутне в плані, приміщення (№ 59), що мало вигляд виступу на схід, із замощеною полігональними плитами підлогою. Для південної стіни цього приміщення могла бути використана раніша кладка 56, північна та східна (№№ 57 і 58) були збудовані заново та складені вперепліт. Кладка 57 теж, можливо, була збудована у ранньому періоді. Площа «входу» — 1,40×1,00 м, його підлога лежить на глибині 0,80 м від верхнього рівня кладок 57 і 58.

Приміщення могло бути збудоване для дерев'яних сходів між верхнім та нижнім поверхами будинку.

Від кладок № 57 та 58 збереглося по три-чотири ряди. Вони однолицьові, однорядові, двошарові, складені з недбало викадрованих плит та блоків, буту. Притесування нещільне. Кладка № 57 може являти собою заклад входу.

Таким чином, підвал 55 був збудований на початку спорудження будинку, але не раніше другої половини IV ст. до н. е. Від цього періоду збереглися кладки №№ 53 і 56. Можливо, в цей час підвал мав дещо більшу площу. Пізніше було перебудовано східну частину підвалу — тут зробили вхід та пересунули східну стіну західніше. На північ від двору — два ряди

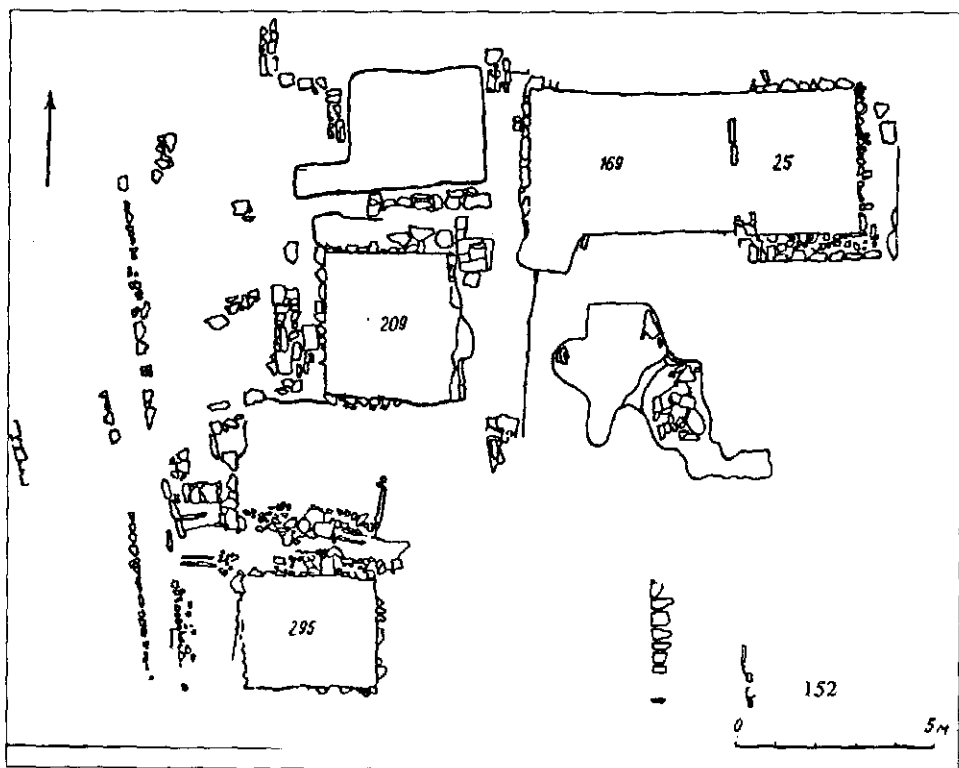

Рис. 5. Залишки будинків С-7, 20.

приміщень, два з яких були підвальними. Всі вони одночасові й побудовані в другому будівельному періоді, не пізніше початку II ст. до н. е. Стіни наземних приміщень простежені по шарових підвалинах, що збереглися.

Безпосередньо у двір виходить підвал № 92. Верхній рівень його стін збігається з верхнім горизонтом вимостки двору. Підлога стін підвалу заглиблені у материк і лежать на одному рівні. Підлога не збереглася. Всі стіни підвалу складені вперспліт у схожій техніці, різняться лише деталями. Кладки істотно розрізняються з кладками підвалу 55 — вони зроблені недбаліше, камені оброблені, викадровані та підібрані значно гірше, відсутнє і суворе дотримання рядності, камені кладок прямокутні по фасаді, але рвані по шару. Притесані нещільно, близько 4 см, іноді до 8 см. Дещо краще від інших зроблено кладку 89. Над усіма стінами є розвал бутових каменів. Розміри підвалу — близько 10 м^2 ($4,30 \times 2,30 \text{ м}$), висота 2,20 м.

Заповнення підвалу складалося з однорідного сіроглиняного ґрунту з великою кількістю побутової кухонної та столової кераміки III—II ст. до н. е. Говорити впевнено про призначення підвалу не можна, але, очевидно, він був господарсько-побутовим.

На північ від підвалу 92 були розташовані, скоріш за все, ще три приміщення — підвальне 138, наземне 138а і ще одне, яке не збереглося, мало бути над підвалом. Усі шарові підвалини для приміщень на північ від підвалу 92 зроблені однаково — товщина шарів 5—7 см, лежать на однаковій глибині в культурному шарі, не доходячи 15—25 см до польовки. Глинисті шари мають червонуватий відтінок. Усі котловани для них зроблені одночасно. Південна та північна шарові підвалини були призначені для стін наземних приміщень, перегородка між ними стояла на жовтоглинястій трамбівці № 141.

Приміщення 138а утворене стінами на шарових підвалинах №№ 116, 165, 139, трамбівкою 141. Його розміри $4,10 \times 4,90 \text{ м}$. Підшви всіх підвалів лежать на одному рівні, підшва трамбівки — на 0,80 м вище. Матеріал з верхнього шару можна віднести до заповнення приміщення 138а (його підлога

не збереглася). Воно датується не пізніше II ст. до н. е., основна частина речей — III ст. до н. е.

До цього ж будівельного періоду належить підвальне приміщення 138, його розміри 4,0×3,0, висота 2,0 м. Підвал був врізаний у ґрунт нижче польовки та верхнього рівня материка, в якому було вирізано «платформи» під стіни (ширина 0,45×0,50, висота 0,20, довжина північної 3,90, східної 3,00, західної 3,60 м). З мурованих стін підвалів збереглася лише південна (з нішею) № 126. Вона орієнтована захід-схід, обидва кінці вибрані і завершуються штробою. Довжина 2,25, висота 1,95 м. Рядова, однорядова, двошарова (?), однолицьова підвальна кладка, складена з погано викладених по фасаду, рваних по шару полігональних та прямокутних плит і блоків з вапняку різних розмірів. Збереглося 18 рядів. Лежить на материковій «платформі». Фундаментний ряд не виділений. Висота його 20 см, розміри каменів 35×10×20, 20×10×40, 10×55 см, у фундаментному ряді — 40×20, 50×20 см. За матеріалом, технікою кладки, глибиною закладення підосви стіна близька до стін підвалу 92. У центральній частині стіни зроблено прямокутну нішу (55×46×37 см). Зверху і знизу вона була оформлена двома обрабленими прямокутними по фасаду блоками вапняку, які лежали на ложках, перекриваючи всю довжину ніші. На підлозі підвалу 138 відкрито невелику округлу в плані споруду з бутових каменів, можливо загородку для невеликого вогнища, заповнену світлим золотистим ґрунтом, зовнішній діаметр — 45, внутрішній — 20 см, складено з відносно великих каменів (17×22×12, 12×10×5 см), та буту.

Заповнення підвалу 138 складалося з сіроглиняного ґрунту з невеликими прошарками жовтоглинястого та значними золотистими плямами. Іноді золісті шари були сипкі та мали дуже світлий колір. Тут же знайдені волокна від спалених циновок або тонких дерев'яних обкладин, які зруйнувались при відкритті. Найбільш концентрований золотистий шар був у східній частині підвалу (товщина близько 1 м).

Привертає увагу той факт, що в підвалі 138 було значно менше керамічного матеріалу, ніж у підвалі 92. Характер і хронологія матеріалу обох приміщень збігаються, тут переважають головним чином елліністичні форми кухонного та столового посуду не пізніше II ст. до н. е.

Таким чином будинок Є—18 був досить великий, пастадного типу, площею 250—270 м². Двір з невеликим портиком містився у південно-східній частині, вхід до нього — з півдня або сходу⁴. На північ та захід від двору були розташовані шість-вісім приміщень, три з них — підвальні. Північна група приміщень була розташована двома рядами. Один з підвалів (зі стінами з розписом) мав житлове призначення. Будинок пережив не менше двох будівельних періодів. Він був зведений на місці споруд VI — початку V ст. до н. е.⁵ у IV ст. до н. е. Другий будівельний період датується часом не раніше кінця IV ст., а можливо, і початку III ст. до н. е., про що свідчить наявність на площі приміщення 138а ями кінця IV ст. до н. е., знищеної одночасно з будівництвом північної частини будинку. У цей час було перебудовано підвал № 55. Будинок існував до II ст. до н. е. Існування пастади, парадного з відносно багатим декором приміщення, достатньо велика площа свідчать, що будинок належав досить заможному ольвіополіту.

У південній частині кварталу відкривалися два елліністичних будинки — кутовий Є—7 та на схід від нього Є—20 (рис. 5).

Б у д и н о к Є—7 на півночі та сході межує з будинками Є—6 (ордерний) та Є—20, на заході і півдні виходить на Північну та Західну вулиці.

Слід зауважити, що будинок Є—6 був зведений наприкінці IV ст. до н. е., мабуть, раніше, ніж будинок Є—7⁶. Це і свідчить про те, що площа Центрального кварталу забудовувалась поступово.

Західна стіна будинку — кладка 95, яка виходить фасадом на Західну вулицю. Наземна, дволицьова, однорядна, тришарова, частково постелиста. Південна частина, яка закінчується штробою та розвалом каменів, різнилась технікою кладки (перестройка? поперечна стіна?). Тут немає виразної постелистості, рядність порушена, у верхньому рівні кладка двошарова. Складена з прямокутних плит і частково блоків, недбало викладених, рваних по ша-

ру. Різняться і фасади кладки. Західний складений, головним чином, з постелистих, досить добре викадрованих плит. Східний фасад опущений відносно західного на 30—40 см. У ньому використані прямокутні постелисті і полігональні плити та блоки з недбалим викадрованням. Фундаментний ряд складений, головним чином, з постелистих плит, стоїть на шаровій підвалині. Можливо, що далі на південь кладка № 95 ще продовжувалась — тут виявлено ще один фрагмент кладки (№ 114).

До складу будинку входили два підвальних та кілька наземних приміщень.

Наземні приміщення будинку розташовані навколо підвалу № 209. На північ від нього — приміщення № 149, яке збереглося найкраще і, можливо, приміщення № 134. На південь та захід від них — ще один підвал № 295, приміщення № 246 та кілька фрагментованих кладок, які поки що не дають можливості уявити їх планування, але можливо, що тут були ще наземні кімнати (наприклад, № 247 зі стінами №№ 234 та 239).

Над північно-східним кутом підвалу 209 було виявлено фрагмент кам'яних сходів № 231, які вели до приміщень наземного поверху будинку. Вони складалися з трьох сходинок, зроблених з плит, що лежали постелями та мали сліди стертості на південному боці. Кут підйому сходинок — 31°; розміри сходинок — 1,53×42×18, 2,75×32×15, 3,46×30×18 см, ширина проступів — 30—40, висота підсходинок — 15—18 см. З конструкцією сходинок пов'язана ще одна постелиста плита, яка лежала дещо на північ. Її розміри 95×75×20 см, торцеві сторони були покладені впритул до сходинок 231 та кладки 150.

Стіни наземного приміщення № 149 (його розміри — 3,0×5,0 м) складені на шарових підвалинах № 135, 147, 148, 159. Верхні частини стін збереглися на два-три ряди — це кладки № 150 на підвалині 148 та № 160 і 161 на підвалині 147. Від кладки № 150 збереглося два ряди, до її складу входила капітель аттичного ордеру з м'якого вапняку (вторинне використання). Крайній східний камінь кладки — велика пласка плита вапняку зі слідами спрацьованості вздовж північного краю та двома прямокутними у плані врізками біля східного та західного кутів. На 5 см від північного краю каменя проходить повздовжня риска. Плита могла належати входу до приміщення або двору (поряд знаходиться глинобитний майданчик № 123). Лицьовим був північний фасад. Підшва кладки на 25 см вище підшви кладки 161 (на шаровій підвалині № 147). Довжина — 4,35, ширина — 0,55—0,60, висота — 0,55 м. Розміри каменів — 90×60×10, 135×60×77 (біля входу), 45×30×20 см.

Кладка № 160 — дволицьова, двошарова, рядова із добре викадрованих плит та блоків, один з них — рустований (вторинне використання). Складена вперепліт з № 161 — тут був кут приміщення № 149.

Шарові підвалини простежені на 7—13 рядів на висоту близько 0,5—0,7 м. Південна частина підвалини № 159 (західна) перекриває західну частину № 147 (східна). Золисті та глинисті прошарки мали товщину 4—12 та 10—20 см.

На рівні фундаментного ряду кладки 150 по всій площі приміщення було відкрито підлогу № 123, перекриту великим розвалом сирцевих цеглин та черепиці. Частина керамід і каліптерів лежала безпосередньо на підлозі разом

Рис. 6. Завал каменів над підвалом 55 будинку Є—18 (фото).

з фрагментами родоських та кнідських амфор, пергамськими лутеріями III—II ст. до н. е. Підлога — щільна світло-сіра, трохи зеленуватий бугристий глинистий майданчик завтовшки 3—5 см, що лежав на щільному жовтоглинястому ґрунті типу трамбівки. Нижче йшов культурний шар елліністичного часу. Розміри підлоги — 3,40×3,40 м.

До наземних приміщень південної частини будинку належать кілька фрагментів сильно зруйнованих кладок.

Так, до приміщення 246, можливо, належать кладки 230, 232, 233. Південна та північна стіни дуже зруйновані, тому розміри приміщення та послідовність спорудження стін точно не визначаються. Вірогідні його розміри становлять 2,60×1,90 м. Судячи з супутнього матеріалу, кладки 230 та 233 були збудовані пізніше, ніж інші, можливо, у II ст. до н. е.

Підвальна частина будинку представлена приміщеннями 209 та 295. Підвал 209 розташований у центральній частині будинку, обмежений кладками 205—208, пов'язаними вперепліт. Розміри його 3,60×3,90 м, близько 14 м². На верхньому рівні стін площа приміщення була перекрита невеликими, аморфної конфігурації розвалами буту, черепиці, кераміки, жовтої глини товщиною близько 25 см. Ґрунт заповнення, головним чином, сіроглинястий, перемержений нерегулярними золистими та жовтоглинястими шарами з елліністичною керамікою III—II ст. до н. е. На глибині 30 см від верхнього рівня східної стіни в західній частині підвалу був простежений щільний жовтоглинястий ґрунт з домішкою вапнякової кришки товщиною близько 50 см.

Підлога дуже зруйнована, тому простежена лише частково у вигляді окремих фрагментів глинобитного покриття завтовшки близько 2 см. Рівень його закладання збігається з підшовою фундаментного ряду підвалу. В центрі підлоги знайдено шматок червоної вохри (30×10×7 см), що лежав у щільному сіроглинястому ґрунті разом з керамікою. Вохра, мабуть, була пересунута.

Нижче підшов фундаментного ряду по всій площі підвалу був щільний жовтоглинястий ґрунт коричневатого відтінку. В ньому *in situ* знайдено кілька об'єктів — жаровня, відкрите вогнище, «ванна», дві прямокутні в плані плити вапняку, кілька невеличких ям. Усі вони функціонували одночасно.

Біля східної стіни підвалу виявлена споруда, що складається з кам'яної «ванни» та безпосередньо коло неї орфостатно поставленої майже квадратної по фасаду плити. Верхній рівень бортів «ванни» — майже на рівні підшови східної стіни, яка була заглиблена в ґрунт на 5—7 см. На південь від «ванни», на відстані 15—20 см, — невелика овальна в плані яма, яка частково йшла під зруйнований південно-східний кут підвалу. В ямі були знайдені невеликі шматки зеленої берегової глини. Тут же, але в іншому заглибленні, лежав чистий річковий пісок.

«Ванна» має еліпсоподібний у плані «резервуар» та горизонтальні борти. (рис. 7) Майже вздовж центральної осі захід-схід іде тріщина. Резервуар «ванни» зроблений, скоріше за все, з моноліту. Його розміри — 75×38, ширина бортів 8—13, глибина 25 см. Поперечний та поздовжній розміри резервуара мають форму напівеліпса з різними осями.

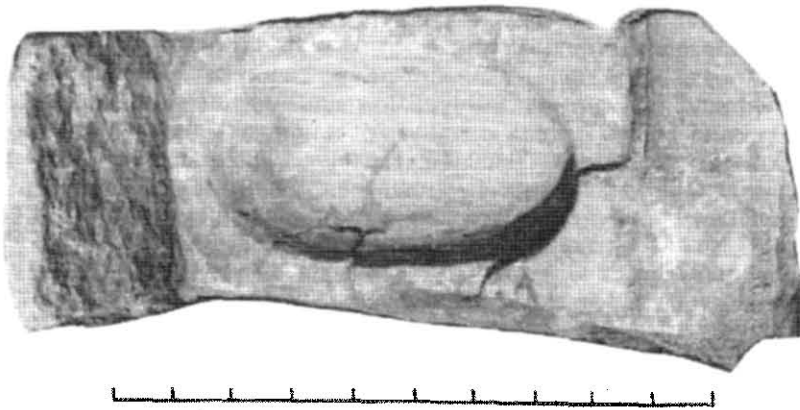

Рис. 7. «Ванна» з підвалу 209 будинку Є—7 (фото).

Поверхня його ретельно підтесана та заглажена. Вільні ділянки між плитою біля північного краю «ванни» та бортами і ґрунтом промазані зеленою береговою глиною. Заглиблене положення «ванни» ускладнювало її повне дослідження — вона залишена *in situ* та засипана.

Заповнення «ванни» складалося з досить темного ґрунту з незначною кількістю кісток та луски риб і невиразних фрагментів кераміки.

Аналогічні споруди в Північному Причорномор'ї невідомі, не вдалося поки що знайти аналогів і в матеріалах метрополії.

Біля південної стіни підвалу на рівні верху «ванни» на материковому ґрунті була кругла в плані жаровня з добре випаленої глини. Діаметр — 60—70, товщина 3—5 см. По краю жаровні — невисокий заглажений бортик шириною 2—3, висотою 1,5—2,0 см, у центральній частині — два отвори для підставки (?) діаметром 3—5 см.

У південно-західному куті підвалу на цьому ж рівні простежено невелику пляму від вогнища відкритого типу, округлу в плані, розмірами 35×60 см.

Розміщення «ванни», жаровні та вогнища трохи нижче підшов стін підвалу дозволяє віднести ці залишки не стільки до часу будівництва підвалу, скільки до попереднього періоду. Однак датувати їх більш упевнено поки що немає можливості.

Кладки приміщення № 209 зв'язані вперепліт. Всі вони являють собою однолицьові двошарові рядові кладки. Складені з добре обтесаних прямокутних по фасаду плит та блоків вапняку. Фундаментні ряди не виділені, вони складені з постелистих плит, лежать на чистому щільному жовтоглинястому ґрунті. Притесування 2—3 см. Збереглися практично на всю висоту — 2,30×2,45 м. Розміри каменів — 40×20, 28×35, 55×13, 43×10 см.

Верхні ряди південної (№ 205) та північної (№ 207) стін — орфостатні, плити поставлені торцем. У другому зверху ряді південної стіни розміщений додатковий ряд з трьох плит для вирівнення його загальної висоти. Тут же зроблено невелику прямокутну врізку для підгонки каменів.

Верхній ряд західної (№ 206) стіни зроблений з полігональних прямокутних по фасаду постелистих плит невеликої висоти (12—14 см). У другому ряду зверху — дві ніші на відстані 60 см одна від одної, на висоті 1,8 м від підшов стіни. Обидві ніші — прямокутні у розрізі та по фасаду, південна — 20×22 см, північна — 23×24×25 см. Ніші правили за отвори для балок перекриття, яке спиралося на опорні стовпи — на підлозі підвалу проти них було два опорних каменя на відстані 0,8 м один від одного. Плити знаходилися на відстані 1,5 м від західної стіни підвалу, у його центральній частині. Між шостим та сьомим рядами зверху, нижче ніш на 0,75 м, на відстані 0,27 м одне від одного — два круглих отвори на стику каменів кладки діаметром 10 см, скоріш за все, для кріплення дерев'яної драбини, пов'язаної з кам'яними сходами над північно-східним кутом підвалу. До цього ж могли належати і чотири ямки (діаметр 10—20, глибина 5 см), які знаходилися по сторонах прямокутника розмірами 2,75×1,10 м. Дерев'яна драбина могла кріпитися за допомогою залізних болтів, цвяхів, костилів, яких тут знайдено чимало.

У верхньому ряду північної (№ 207) стіни, у двох сусідніх каменях центральної частини — два невеликих квадратних у розрізі отвори (4—5 см) можливо, теж для кріплення драбини. У другому зверху ряді — дві добре зроблені ніші, прямокутні в розрізі, перекриті зверху квадратними по фасаду плитами. Ніші знаходяться на відстані 1,80 м одна від одної та на висоті 1,25 м від підшов стіни (нижче, ніж ніші у західній стіні). Західна ніша — 37×30×30 см, східна — 35×35×28 см. Призначення ніші не визначене, скоріш за все — господарське чи для встановлення теракот і т. ін.

Таким чином підвал № 209 мав, вірогідно, житлове призначення. Про це свідчать досить добре зроблені кладки стін, наявність ніш.

На південь від підвалу 209 був ще один підвал № 295 — кутове південно-західне приміщення будинку (рис. 8). Його площа — близько 13 м² (3,35×3,9 м), висота — 2, 15—2,20 м. Стіни складені вперепліт з обробленого вапняку, іноді з каменів вторинного використання. Заповнення підвалу складалося з досить однорідного м'якого, темного, головним чином, сіроглинястого ґрунту з жовтоглинястими та зольстими прошарками й лінзами, з ке-

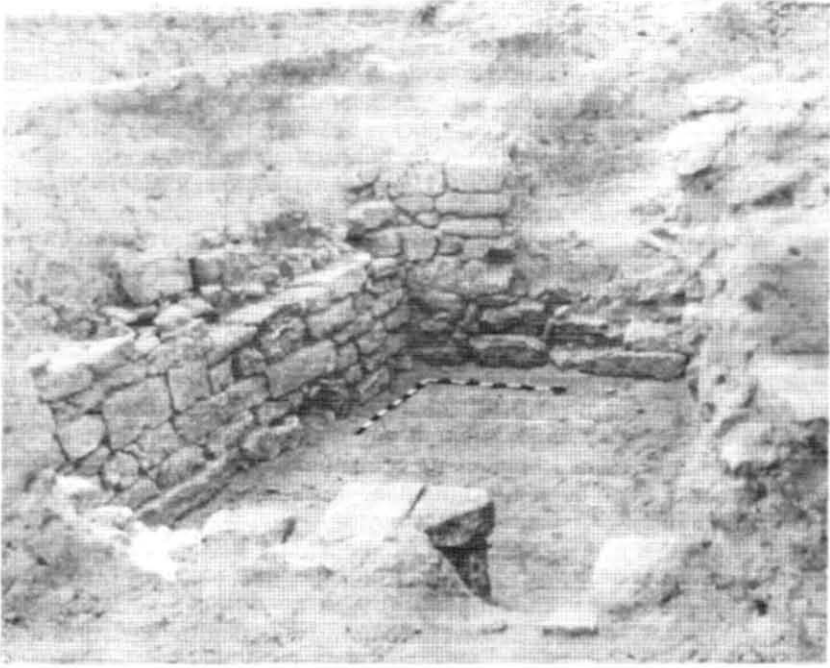

Рис. 8. Підвал 295 будинку Є—7 (фото).

рамікою не пізніше II ст. до н. е. На рівні підшов стін виявлено глинобитну долівку товщиною 1,0—1,5 см. У північно-західному кутку знайдено фрагмент ще одного горизонту долівки, на 14 см вище, ніж перший. На ньому лежав під зруйнованої печі № 322. Верхній горизонт долівки не перскриває ці залишки. Можливо, таке розміщення поду відповідає заглибленому положенню печі № 322 відносно підлоги. Під печі зроблений з щільної випаленої глини завтовшки 3—4 см. Східна його частина лежить на шарі черепашок та фрагментів кераміки. Підсіпка була в чітко вирізаній «траншеї», прямокутної в плані та орієнтованої північ-південь. Рештки печі склалися з безладно розміщених фрагментів зруйнованого склепіння. На північ від печі був виявлений завал з гальки та погано оброблених каменів вапняку — залишки невеликого замосту біля печі.

У центральній частині підвалу — три ямки, одна з них — під опорний стовп (діаметр 15, глибина 18 см), дві інші мають діаметр близько 5 см.

Кладки стін підвалу № 295 дають уявлення про деякі особливості зведення приміщення. Усі кладки однолицьові, двошарові (другий шар — бут), однорядні. Збереглися на висоту 5—16 рядів. Рядність не додержується досить суворо, притесування нещільне, камені викадровані недбало, рвані по шару, але ж головним чином — прямокутні по фасаду, з переважанням постелистих плит. Окремі камені мають по фасаду полігональну форму. Для вирівнювання рядів використані невеликі плитки вапняку (висота 5—7 см), фрагменти черепиці, камені другого використання. У кладці східної стіни використана велика вапнякова плита (67×67 см по фасаду), яка займає три-чотири ряди. Ця плита схожа з каменями басейну IV ст. до н. е. та могла бути взятою звідти⁷. Четвертий знизу ряд північної стіни складений з більших постелистих плит, ніж решта кладки. Фундаментні ряди не виділені, за винятком західної стіни, де він виступає на 3—5 см вперед та складений з постелистих плит, одна з яких відрізняється великими розмірами (135×13 см).

У стінах підвалу були зроблені ніші, з них частково збереглося три-дві в північній кладці та одна у південній. Ніші північної стіни знаходяться у 15 ряду на близькій висоті (різниця в один ряд, 13 см). Обидві вони прямокутні

в плані, їхні розміри — 30×20 та 45×38 см, знаходяться на відстані 60—65 см одна від одної та 90 і 110 см від східної та західної стін. Обкладені ретельно викладкованими плитами. Ніша у південній стіні простежується лише по її нижній площині. Її розміри — 75×25 см. Призначення ніш було, скоріш за все, господарським.

У східній частині північної стіни (у восьмому-дев'ятому ряду знизу) простежується невелике вертикальне округле заглиблення заввишки 75 см, яке має підтесування вздовж лицьового фасаду каменів. Воно могло правити за опору для жердини. Тут міг бути вхід до підвалу, де кріпилася дерев'яна драбина, за допомогою якої здійснювався безпосередній зв'язок між двором та господарськими приміщеннями.

Таким чином, будинок Є—7 відкритий повністю, однак планування його особливо у північній частині, не досить ясне. Площа будинку — близько 300 м^2 . Двір, можна припустити, був розташований у південно-східній частині із входом від Західної вулиці крізь протирон між підвалами 209 та 295. У складі будинку було два підвальних та не менш як п'ять-шість наземних приміщень. Планування будинку має Г-подібним, з трирядовим розташуванням приміщень у його північній частині. Над південно-східним кутом підвалу № 209 та над східною або північною частиною будинку можливе існування другого поверху (тут збереглися наземні сходи). У такому разі слід припустити таке функціональне розміщення кімнат — на південь від протирона та на захід від двору знаходилися господарські приміщення (одне з них — підвальне), на північ від нього — парадні та житлові кімнати (одна з них — підвальна). У західній частині будинку можливо, було кілька наземних приміщень, у тому числі — невелика кімната біля входу до будинку (для воротаря?).

Будинок був споруджений на місці будівлі IV ст. до н. е. не раніш рубежу IV—III ст. до н. е. В його існуванні простежується лише один будівельний період до II ст. до н. е. Однак його західна частина продовжувала існувати і до рубежа н. е., хоч і в зруйнованому стані.

Будинок Є—20 знаходиться на схід від Є—7. Він межував на сході з Є—4, на півночі — з Є—5, на півдні — з Південною вулицею. Вхід до будинку вів крізь протирон з Південної вулиці до двору. Обидва вони (двір та протирон) були перекриті завалом з буту, обробленого каменю та сирцю. Площа завалу — $6,90 \times 7,00 \text{ м}$.

Прямокутна в плані вимостка протирону (її розміри $3,40 \times 4,50 \text{ м}$) складена з оброблених плит вапняку ($50 \times 48 \times 10 \text{ см}$), які лежали постелями. Притісування нещільне, 0,5—1 см. Плити лежали в шарі вапнякової кришки завтовшки 3—5 см та дрібного буту. Нижче — щільний жовтоглинястий ґрунт типу трамбівки.

Східна межа протирону йде вздовж шарової підваляни № 162. На рівні підлоги протирону, в його південно-східній частині, над південним закінченням кладки 145, відкрито фрагмент наземної кладки № 227 — одна оброблена, прямокутна в плані плита розмірами $57 \times 45 \times 20 \text{ см}$. Судячи за її розміщенням — на 35—40 см вище, ніж кладка 145, рівень підлоги кладки збігається з рівнем вимостки протирону, її місцезнаходження на лінії східної межі протирону, — можна припустити, що фрагмент 227 є частиною наземної стіни будинку Є—20, що обмежувала протирон із сходу.

На заході протирон не має такої чіткої межі, але і тут виявлено фрагмент кладки 243 (довжина 2,0, ширина 0,3 м) з буту й оброблених каменів (один ряд, один шар), що мав належати до західної стіни протирону.

Південною межею протирону була Південна вулиця. Північна межа не збереглася. Двір являє собою кам'яну вимостку № 142, складену з полігональних, досить добре підігнаних плит вапняку. Плити лежать на шарі буту і щобеню (товщина 10—15 см), його підстилас щільний жовтоглинястий ґрунт типу трамбівки. Навколо вимостки простежується завал з буту. Розміри вимостки — $3,90 \times 1,40 \text{ м}$, розміри плит — $50 \times 60 \times 10$, $60 \times 30 \times 10$, $32 \times 25 \times 10 \text{ см}$.

На схід від протирону розташована група наземних та підвальних приміщень 152 (стіни №№ 145, 65, виборка північної стіни № 244), які пов'язані з господарською частиною будинку. На півдні підвал підходив до Південної

вулиці. Площа — близько 16 м² (4,0×4,0 м). Різниця в рівнях закладення підлоги підвалу і протирону, і, отже, висота приміщення, становить близько 2,5 м. Східна частина приміщення зруйнована траншеєю І. Є. Забсліна.

Верхні шари заповнення були перекриті жовтоглиняним ґрунтом (близько 30 см), нижче йшов сіроглинястий ґрунт з невиразними включеннями жовтого. Щільна глинобитна підлога, яка лежала на жовтоглинястому ґрунті, була виявлена в рівні підшви кладки 65, що майже збігається з підшвою № 145. На підлозі в центрі приміщення був завал черепиці, буту й оброблених плит вапняку. У підлозі була влаштована цистерна № 224.

Підвал № 152 пережив два будівельних періоди. Спочатку було збудовано стіну № 65, а при перебудові підвалу — стіну № 145. Кладка 65 — східна стіна підвалу, однолицьова, лицьовий фасад — західний, однорядна, двошарова, постелиста. Збереглося сім рядів, висота — 1,8 м. Північний край вибраний, тут у шарі простежується виборка північної стіни підвалу, яка складена вперепліт з кладкою 65, виборка простежується на всю товщину кладки. Каміні кладки добре обтесані, це прямокутні по фасаду плити і блоки. Притесування 3—5 см. Фундаментний ряд не виділений, лежить на жовтоглинястому ґрунті. Розміри камінів — 40×24×17, 65×32, 23×26 см.

Кладка 145 — західна стіна підвалу (рис. 9). Рядова, наближається до іррегулярної, однолицьова, двошарова (?). Складена з різноманітного матеріалу. Збереглося не менш як 11 рядів, висота — 1,93 м. Для вирівнювання рядів використовуються дрібні камінці, орфостатно поставлені каміні. Застосовувались обтесані плити і блоки повторного використання, бут, грубо обколоті плити і блоки. У південній частині кладки одна з плит повторного використання має дві прямокутні врізки. Фундаментний ряд з плоских полігональних плит виступає на 15 см від лиця стіни. Можливо, тут використана кладка попереднього будівельного періоду. Північна частина закінчується штробою. Південна — являє торець з ретельніше оброблених плит та становить рівну лінію, можливо, він є частиною стіни раннього періоду.

Притесування нещільне, 6—8 см, шви заповнені землею. Розміри камінів — 60×32, 70×10, 13×6 см.

На рівні підлоги підвалу, в його східній частині було влаштовано велику цистерну № 224, зрізано-конусоподібної форми, нижня частина її була дуже

Рис. 9. Кладка 145, підвал 152 будинку Є—20 (фото).

розширена. На дні — відстійник глибиною близько 25 см. Земляні стіни були обмазані шаром вапнякового розчину завтовшки 2—3 см. Діаметр устя — 0,80, дна — 3,40, висота — 7,5 м, обкладка горловини не збереглася. Заповнення цистерни в верхній частині складалося з сіроглинястого ґрунту із значною домішкою дрібного буту (товщина 15—38 см). Нижче йшли грудки сіроглинястого ґрунту (3 м). У ньому були помітні жовтоглинисті та золісті включення. Починаючи з глибини 4,7 м, ґрунт стає щільним жовтоглинистим. На глибині 5,60—6,30 м у ньому простежуються прошарки зеленої глини. Речовий матеріал заповнення був хронологічно одноманітним. Цистерну було засипано в II ст. до н. е.

На північний захід і північ від протирону та підвалу № 152 були двір будинку, кілька наземних приміщень і два суміжних — підвал № 25 та 169 із спільною стіною № 117 та підлогами які знаходилися на одному рівні, збігаючись з рівнем підшов стін. Підвал 25 обмежений стінами 21, 22, 117, 83. Його площа — 14 м², висота 2,50 м.

Біля східної сторони кладки 22 був розвал з добре оброблених та викадрованих прямокутних плит (65×55×15, 55×35×16 см) — залишки від стін або цоколів наземних приміщень. У нижніх шарах заповнення підвалу були знайдені сліди обмазки, мабуть, підлоги. Крім того, відзначалися сірі прошарки волокнистої структури, можливо, від циновки. Можливо, це були залишки наземного приміщення, вони містилися на висоті 50 см від підшов стін підвалу і лежали не *in situ*. Отже, до підлоги підвалу вони не мали відношення.

Над цими шарами, на відстані 2,10—2,20 м від верху стін, було виявлено два золісті прошарки по всій площі підвалу. Вище підшов стін на 5—7 см простежувалася глинобитна долівка товщиною 2 см, яка лежала на чистому жовтоглинистому ґрунті (материк?). На долівці нічого *in situ* не було.

Стіни підвалу № 25 збереглися частково, вони зроблені з однакового матеріалу, в схожій техніці. Це однорядові, двошарові, однолицьові кладки, складені вперепліт з добре викадрованих прямокутних по фасаду плит та блоків вапняку. Збереглося по чотири-десять рядів. П'ятий знизу ряд південної стіни зроблений з орфостатів, тут же — прямокутні врізки для підгонки рядності. У північній та східній стінах — невеликі напівсферичні (25×14×12 см) та прямокутні (16×13×8 см) врізки. Вони розташовуються на різній висоті — дві на 1,35 та 1,45 м від підшови та ще дві — на висоті 0,05 м (розміри — 24×18×10) та 0,8 м (12×12×4 см) від підшови. Призначення врізок визначити важко. Розміри каменів — 40×23, 65×40, 10×26, 74×27 см по фасаду. Фундаментний ряд західної кладки (№ 117) заглиблений у материк на 18—20 см.

На захід від підвалу 25 був суміжний підвал 169. Проріз між ними, скоріше за все, був у північній частині стіни 117. Підвал обмежений стінами №№ 155, 184, 117 (спільна для підвалів 25 та 169), 119. Площа — 17,5 м². Заповнення близьке заповненню підвалу 25, складалося з жовтоглинистих та золістих шарів, товщина 25—40 см), які чергуються безладно. На рівні підшов кладок було відкрито невеликий фрагмент глинобитної долівки з вапняковою обмазкою (товщина 2 см), на якій знаходилося дві пласкі плити (44,30×10, 20,34×10 см), які могли правити за опору для стовпів. У заповненні підвалу 169 знайдено значно менше кераміки, ніж у підвалі 25. Проте тут зроблено унікальну знахідку — дві електрові монети: мітіленська гекта 500—495 рр. до н. е. та статер Лампсака останніх десятиріч VI ст. до н. е.⁸ На відстані 1,30 м від верху стін знайдено фрагмент капітелі аттичного ордеру.

Кладка 155 — західна стіна підвалу. Прилягає бутовим шаром до шарової підвалини 174. Південна частина деформована. З'єднання з північною стіною 184 неясне (стіна зруйнована). Кладка однолицьова, двошарова, другий шар — бут, однорядна. Відкрито 5 рядів. Складена з добре оброблених по поверхні та викадрованих прямокутних по фасаду плит і блоків вапняку. Фундаментний ряд — з плит меншої висоти, ніж в інших рядах, — 13—15 см. Притесування нещільне. Довжина 4,40, висота 1,85 м. Розміри каменів — 35×28, 26×22, 60×23 см.

Південна стіна підвалу (№ 119) сильно зруйнована. Навколо підвалів 25

та 169 розташовувались наземні приміщення. Залишилися тільки зруйновані шарові підвалини та незначні фрагменти кам'яних частин стін. Всі шарові підвалини зроблені з однакового матеріалу, товщина глинистих та золистих шарів становить до 10—15 та 5—10 см. Висота відкритих частин — 70—90 см, ширина — 60—90 см.

Південна група приміщень (№№ 182, 183, 187) простежена по шарових підвалинах №№ 178, 163, 162, 111.

Приміщення 182 простежене за фрагменту фундаментом ряду наземної стіни 80, шарових підвалинах 112, 111, та частині глинобитної долівки. Розміри приміщення невизначені.

Крім того, на південь та схід від підвалу 25 виявлено залишки шарових підвалів №№ 111, 162, 163, 173, які обмежували наземні приміщення №№ 180, 181, 183, розташовані навколо двору № 142. Площа приміщення 180 — 16—17 м², 181 — 16 м², 183 — 12 м². На північ від підвалів 25 і 169 розташовані приміщення 122 та 118, простежені по шарових підвалинах А, Б, В, Г. Тут же розташоване північно-східне приміщення 183. Площа приміщення 122 — 16,56 м², приміщення 118 — 17 м².

Цим обмежуються залишки синхронних наземних приміщень будинку Є—20. Східна частина його практично не збереглася.

Таким чином, будинок Є—20 був відкритий повністю. Він містився в центрі південної частини кварталу. Будинок блокується з Є—7, Є—5, Є—4, мас спільні з ними наземні стіни на шарових підвалинах. Коли він будувався, ділянка була вирівняна, будівельні залишки попереднього часу перекриті товстим шаром лесової глини. Це безордерний будинок великої площі (350—375 м²) з протироном, вимощеним плитами двором, який становить не менш як 24% усієї площі будинку, з дворядним розташуванням приміщень на півночі, приміщення (не менш, як вісім) розташовуються П-подібно навколо двору. Вхід з Південної вулиці, крізь великий протирон. На схід від протирону та двору — група господарських приміщень — підвал з цистерною, можливо наземна кухня. До двору виходять приміщення над підвалами, це група парадних та житлових кімнат. Північний ряд кімнат міг правити за спальні. Можливо, що підвал № 152 у першому періоді був житловим, пізніше він стає господарським. Тоді ж могла бути споруджена цистерна. Але можливо, що цистерна існувала і в першому періоді, а потім була засипана бутом. При цьому була зруйнована кам'яна горловина цистерни. Будинок був споруджений не раніше другої половини IV ст. до н. е., пережив ряд внутрішніх перебудов і закінчив своє існування в II ст. до н. е.

Пам'ятками, що описані, обмежуються будівельні залишки сліністичного часу західної частини Центрального кварталу Ольвії.

Таким чином, після завершення розкопок західної частини Центрального житловий квартал відкритий повністю. До складу східної частини кварталу входить будинок купця, торговельний ряд, адміністративна споруда та кілька житлових будинків. У західній частині кварталу були тільки житлові будинки. Всього до складу кварталу входило 11 житлових будинків. Тут був досить невеликий ордерний будинок (Є—6), два будинки з пастадами (Є—18, Є—1), будинок із стрільчастими нішами (Є—5), приміщення з розписними стінами (Є—18) та ін. Усі будинки мали добре виконані підвали як житлового, так і господарського призначення стіни наземних приміщень стояли на шарових підвалинах. Будинки мали не менш як 5—7 наземних і 3 та більше підвальних кімнат. Площа будинків становила від 160 м² (Є—6) до 350 м² (Є—20).

Наприкінці IV ст. до н. е. площа Центрального кварталу була обмежена вулицями. Ділянки під будинки були досить великі — 200—400 м², будинки блокувалися по три-чотири-п'ять, ці блоки обмежувалися провулками, що йшли всередину кварталу. Площа блоків — 700—1400 м², що відповідає середній характеристиці блокової забудови Ольвії⁹.

Практично всі житлові будинки були споруджені в наприкінці IV ст. до н. е. після того, як попередні споруди були або зруйновані та перекриті шаром лесового ґрунту, або включені до нових будинків (Є—11, Є—4, Є—5). Основні перебудови мали місце у III ст. до н. е., але вони, скоріш за все, були пов'язані з потребами мешканців, а не з якимись катаклізмами в Ольвії.

Закінчення існування всіх будинків збігається. Воно датується не пізніше як серединою II ст. до н. е. Можливо, трохи пізніше існували тільки будинок купця (Є—11) і торговельний ряд (Є—17). Але картина поступового запус-тіння простежується з другої чверті II ст. до н. е.

Будинки Центрального кварталу досить певно відрізняються від скромних будинків ділянки I, і від багатих будинків на ділянці НГФ, але зближуються з будинками ділянки АГД. Але й тут є різниця — будинки Центрального кварталу більш різноманітні, господарська функція в них простежується лише у вигляді звичайних кухонь. Вірогідно, мешканці кварталу належали до-сить заможнім верствам ольвійської общини. Досить багатим був і комплекс речових залишків. Тут знайдено багато монет, у тому числі і з дорогоцінних металів, зразків парадного посуду, предметів мистецтва та ін. Все це свід-чить, що в кварталі мешкали скоріш за все, досить заможні верстви ольвій-ської общини.

Примітки

¹ Тут характеризуються лише будівельні залишки кварталу. Матеріальна культура його мешканців буде досліджена в іншій роботі. Результати робіт у кварталі до 1972 року див.: Славін Л. М. Західна сторона Ольвійської агори // Археологія.— 1963.— Т. 15.— С. 71—94; Славін Л. М. Раскопки западной части Ольвийской агоры (1956—1960) // Ольвия. Теменос и агора.— М.— Л., 1964.— С. 189—224; Славін Л. М. Кварталы в районе Ольвийской агоры (рас-копки 1961—1970 гг.) // Ольвия.— К., 1975.— С. 28—34.

² Результати досліджень цих років докладно див.: у звітах про розкопки Лейпунская Н. А. Отчет о раскопках на участке Агора-Юго-запад // ИА ИА АНУ 1972/26; Лейпунская Н. А., Кры-жицкий С. Д. и др. Отчет о работе Ольвийской экспедиции в 1973 г. // ИА ИА АНУ 1973/13; Лейпунская Н. А., Крыжицкий С. Д. Отчет о работе Ольвийской экспедиции в 1974 г. // ИА ИА АНУ 1974/26; Лейпунская Н. А. Отчет о работе на участке Юго-запад агоры // ИА ИА АНУ 1975/21а; Лейпунская Н. А., Крапивина В. В. Отчет о работе ольвийской экспедиции на участке Юго-запад агоры // ИА ИА АНУ 1976/1в.

³ Лейпунская Н. А. Терраконовый рельеф из Ольвии // ВДИ.— 1982.— № 1.— С. 81—90.

⁴ Аналогічне планування мав будинок С—1.— Крыжицкий С. Д. Жилые ансамбли древней Ольвии (IV—II вв. до н. э.) — К., 1971.— С. 63.— Рис. 32.

⁵ Лейпунская Н. А. Жилой район Ольвии к юго-западу от агоры (VI—IV вв. до н. э.) // Ольвия и ее округа.— К., 1986.— С. 29—47.

⁶ Славін Л. М. Кварталы в районе ольвийской агоры...— С. 34.

⁷ Лейпунская Н. А. Жилой район Ольвии...— С. 42, 43.

⁸ Карышковский П. О. Новые находки архаических золотых монет в Ольвии // Древности Северо-Западного Причерноморья.— К., 1981.— С. 95—97.

⁹ Крыжицкий С. Д. Жилые ансамбли...— С. 101.

Н. А. Лейпунская

ЦЕНТРАЛЬНЫЙ ЖИЛОЙ КВАРТАЛ ОЛЬВИИ.

Раскопками западной части Центрального квартала Ольвии, расположенного к юго-западу от агоры, были исследованы остатки жилых домов VI в. до н. э.— III в. н. э. Задачей статьи является публикация стротельных остатков эллинистического времени (дома прекратили свое существование не позднее середины II в. до н. э.). Описаны открытые по всей площади четыре жилых дома, выходившие на Западную, Южную и Северную улицы, сблокированные попарно — Е—12 и Е—18 (настадный) и Е—7, Е—20 (с протироном). Площади домов — от 200 до 350 м². Они имели подвальные и наземные помещения, пережили по два-три строительных периода. В строительной технике широко применялись слоевые основания, прослежены остатки опор для лестниц, ниши для крепления потолочных балок. В результате проведенных работ квар-тал открыт полностью.

A CENTRAL HOUSING ESTATE IN OLBIA

Excavations were made in the western part of the Central housing estate of Olbia situated south-westwards of agora. The remains of dwelling houses of the 6th cent. B.C. and 3d cent. A.D. were studied. The aim of this paper is to publish the building remains of the Hellenistic period (the houses terminated their existence not later than in the mid 2nd cent. B.C.). Four dwelling houses excavated in this territory are described. They faced Western, Southern and Northern streets and were blocked by pairs; E—12 and E—18 (pastadian); E—7 and E—20 (with prothyronum). The houses occupied areas of 200 to 350 m². They had building and overground lodgings and endured two-three building periods. Building methods include laminar basements; we found also remains of pylons for stairs, bays for fixing of ceiling beams. As a result of the works carried, this housing estate is fully opened.

ДЕЯКІ ФОРМИ ЕЛЛІНІСТИЧНОЇ РЕЛЬЄФНОЇ КЕРАМІКИ З ОЛЬВІЇ

Т. Л. Самойлова

Публікацію присвячено рідкісним формам елліністичного рельєфного посуду.

За період дослідження Ольвії було зібрано велику колекцію різноманітної кераміки елліністичного часу, серед якої велике значення мають посудини з рельєфним декором, що датуються загалом III—II ст. до н. е.

Крім «мегарських» чаш відповідне місце серед елліністичної кераміки як важливий датуючий матеріал належить посудинам інших форм: амфори-пеліки, сітули, глечики, що походять з малоазійських центрів.

Дані посудини існують досить короткий час і в зв'язку з цим вони мають дуже важливе значення, як датуючий матеріал. Крім того вони поповнюють наше знання про діяльність малоазійських керамічних майстерень.

Цю публікацію присвячено таким рідкісним формам даної категорії посуду: кратерам, амфорам-пелікам, кубкам, сітулам, глечикам. Вони походять з кількох центрів і розподілені на підставі сукупності зовнішніх ознак: форми, фактури глини та лаку, меншою мірою характеру орнаменту, пануючих у ньому мотивів. Слід відзначити, що наші визначення мають досить умовний характер через те, що стандартність виробів, вплив випадку на колір та структуру глини і лаку, запозичення мотивів декору призводять до недостатньої чіткості критеріїв виділення продукції різних центрів.

Локалізувати вироби досить важко. Безсумнівно, що посудини великих форм виготовлялись там же, де і «мегарські» чаші, але далеко не всі майстерні, ймовірно, робили такий посуд. Кількість груп «мегарських» чаш, що розрізняються складом глини, її структурою, формою посудин, якістю лаку: орнаментом та характером його виконання, значно перевищує кількість груп кераміки інших форм. У цілому частка цього посуду становить близько 6% загальної кількості.

Найчисленнішою є група посуду з компактною сірої глини з невеликою кількістю вкраплень слюди. Лак чорного або темно-сірого кольору. Привертає увагу невелика кількість фрагментів амфор-пелік. Цілий екземпляр, висотою 20,5 см є у зібранні Одеського археологічного музею НАНУ (рис. 1, 1). Вінця відігнуті назовні, з майже вертикально звисаючими донизу краями, шийка